
Wstęp

O tym, że Polska jest krajem emigracji, wiemy od dawna niemal wszyscy. Dość powszechna jest również wiedza o dużej skali odpływu Polaków za granicę, zwłaszcza po wstąpieniu naszego kraju do Unii Europejskiej, a nawet o pewnej unikatowości tej emigracji na tle innych państw europejskich, które w większości doświadczają stosunkowo niewielkiego poziomu emigracji ludności, na ogół zresztą kompenzowanego z nawiązką przez napływ cudzoziemców.

Mimo niedostatku danych statystycznych dotyczących migracji międzynarodowych badacze tego zjawiska w Polsce dokonali w ostatnich kilkunastu latach dużego wysiłku w celu lepszej identyfikacji wielkości emigracji, kierunków geograficznych („korytarzy migracyjnych”), cech ludzi w niej uczestniczących i jej przyczyn. Podjęto próby szacunku liczby Polaków, którzy w przedakcesyjnym okresie transformacji opuścili swoją ojczyznę i zamieszkali za granicą, jak również tych, którzy uczynili to po 1 maja 2004 roku. Zbadano wzorce zróżnicowania regionalnego strumieni emigracyjnych oraz ich struktury ze względu na kraje docelowe. Ustalono poziom selektywności migracji ze względu na podstawowe cechy migrantów, takie jak płeć, wiek, poziom wykształcenia czy kategoria miejscowości zamieszkania w Polsce. Analizowano skłonność do powrotu osób, które wyemigrowały. Liczne grono badaczy podjęło wysiłek opisanie sposobu funkcjonowania nowych polskich migrantów za granicą.

Wśród publikacji, w których został zarysowany przebieg najnowszych emigracji, ich wzorce i przyczyny, jak również „ciąg dalszy” w postaci prób integracji Polaków za granicą lub ich powrotów do kraju, znajduje się kilka pozycji wydanych w niniejszej serii, na przykład Fihel, Kaczmarczyk, Okólski 2007 oraz Kępińska 2008. Pojawiło się też wiele innych prac, w tym tak ważne, jak: Anacka, Fihel 2012;

Burrell 2009; Eade, Drinkwater, Garapich 2009; Fihel, Okólski 2009; Frejka, Okólski, Sword 1998; Grabowska-Lusińska, Okólski 2009; Heffner, Solga 1999; Iglicka 2001, 2002, 2008; Jaźwińska, Okólski 1996, 2001; Jończy 2007, 2010; Kaczmarczyk 2005, 2008; Kaczmarczyk, Łukowski 2004; Kaczmarczyk, Okólski 2008; Korczyńska 2003; Marek 2008; Niedźwiedzki 2010; Rajkiewicz 1998; Rauziński 1999; Slany 2008; Solga 2002; Wieruszewska 2007. Na wielu polskich i zagranicznych uczelniach powstają interesujące przyczynki do poznania tych zjawisk, przybierające formę prac magisterskich i rozpraw doktorskich.

Badacze migracji w coraz większym stopniu interesują się napływem cudzoziemców do Polski – nie tylko zresztą wielkością imigracji i cechami imigrantów, ale również skutkami tego zjawiska dla miejscowości czy regionów docelowych. To zainteresowanie wpisuje się w popularny w większości krajów europejskich nurt studiów migracyjnych, którego dostatecznym uzasadnieniem jest zmiana „statusu” tych krajów z emigracyjnego na imigracyjny, nasilająca się obecność cudzoziemców w ich przestrzeni społecznej oraz rosnące trudności w procesie integracji imigrantów. Jednakże Polsce daleko obecnie do sytuacji „kraju imigracyjnego”. Agenda badawcza nie wynika tu więc z tych samych inspiracji, co w większości innych krajów europejskich, lecz w pewnym stopniu jest z nich zapożyczona. Dotyczy to nie tylko środowiska akademickiego. W debacie publicznej i w aktywności rządu kwestiom napływu cudzoziemców poświęca się bowiem od pewnego czasu proporcjonalnie więcej uwagi (w stosunku do skali zjawiska i realnych konsekwencji dla polskiego społeczeństwa) aniżeli odpływowi ludności rodzimej.

Z drugiej strony, mimo prób badawczych nadal niewiele wiadomo o skutkach najnowszej emigracji dla kondycji społeczeństwa i „małych ojczyzn” ani o jej wpływie na przebieg procesów społecznych w przyszłości. Pod tym względem korzystnie wyróżniają się badania prowadzone na Śląsku Opolskim, zwłaszcza w jego wschodniej części, zamieszkaney w przeważającej mierze przez ludność rdzenną i dotkniętej szczególnie silną emigracją. Jedynie one zdają się dziś mieć charakter systematyczny i kompleksowy.

Niedostatek wiedzy o wpływie emigracji na przyszłość gospodarki i tkanki społecznej, zwłaszcza w przekroju regionalnym, może okazać się dotkliwy – i nie ma w tym przesady – gdy związane z tym wpływem pytania (i wyzwania) zostaną szerzej i głębiej uświadomione

przez opinię społeczną, zacząć odgrywać ważniejszą rolę w debacie publicznej oraz staną się istotnym komponentem programów partii politycznych i dyskursu politycznego. Wychodząc od tej przesłanki, Komitet Badań nad Migracjami Polskiej Akademii Nauk (KBnM PAN) wspólnie z Ośrodkiem Badań nad Migracjami UW zorganizował w listopadzie 2012 roku ogólnopolską konferencję poświęconą społecznym skutkom najnowszej fali emigracyjnej. Konferencja miała na celu dokonanie przeglądu zrealizowanych i toczących się badań na ten temat, a pośrednio również wskazanie „białych plam” lub obszarów niedostatecznie rozpoznanych. Zgłoszono około 70 komunikatów z badań. Niniejszy tom zawiera dwa główne referaty przedstawione na tej konferencji oraz kilkanaście wybranych tekstów opracowanych na podstawie innych wystąpień. Kilkanaście dalszych referatów ukaże się też niebawem w formie artykułów w kwartalniku *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*.

W 2013 roku KBnM PAN podjął prace nad usystematyzowaniem badań nad skutkami emigracji z Polski. Ich efektem ma być raport adresowany do szerokich kręgów społeczeństwa, który zostanie opublikowany w 2014 roku. W raporcie odzwierciedlony zostanie aktualny stan wiedzy, ale może on również stać się zaczynem pogłębionej i szerokiej debaty oraz impulsem do dalszych studiów, zmierzających do zgłębienia kwestii dotąd niepodjętych lub zbadanych w stopniu niewystarczającym.

Dyskusje prowadzone podczas wspomnianej konferencji, której plonem jest między innymi książka, trafiająca do rąk Czytelnika, dowiodły, że najnowszy odpływ ludności z Polski, zwłaszcza tzw. emigracja poakcesyjna, mają lub będą mieć głębokie konsekwencje w trzech obszarach: demograficznym, ekonomicznym i społeczno-kulturowym. Efekty demograficzne obejmują trwałe, znaczące uszczerbek w liczebności populacji oraz rozmaite deformacje w strukturze ludności. Wśród skutków ekonomicznych znajdują się między innymi malejąca wielkość i dostępność zasobów siły roboczej oraz zaburzenia w funkcjonowaniu rynków pracy, utrata osób o wysokich kwalifikacjach zawodowych, ograniczone wpływy fiskalne, nasilone transfery międzynarodowe świadczeń społecznych, ale też zwiększony napływ środków dewizowych i jego efekt popytowy oraz wzrost przedsiębiorczości i aktywności inwestycyjnej (migrantów powrotnych lub emigrantów funkcjonujących w przestrzeniach transnarodowych). Wreszcie, do

konsekwencji społecznych i kulturowych należą: przemiany więzi społecznych, zwłaszcza w rodzinie i między generacjami, problemy emocjonalne i szkolno-wychowawcze dzieci z „rodzin migracyjnych”, skutki społeczne rozwodów i małżeństw binacjonalnych związanych z migracją, zmiany kompetencji kulturowych i kapitału ludzkiego migrujących, oddziaływanie „diaspory poakcesyjnej” na sytuację w Polsce itd.

Wyniki badań i dyskusje toczone na tej konferencji silnie wsparły również pogląd, że konsekwencje emigracji, w przypadku każdego z wymienionych tu aspektów, różnią się lub będą istotnie różnić się, gdy zostanie przyjęta perspektywa regionalna lub lokalna. Głębsza znajomość skutków emigracji dla polskiego społeczeństwa może stać się mocną podstawą do przeciwdziałania szczególnie niepożądanym efektom i zaprojektowania odpowiedniej polityki państwa. Służący temu celowi wspomniany raport KBnM PAN będzie kierował się wskazówkami lub konstatacjami wzmiankowanej tu konferencji, a niniejsza publikacja została pomyślana jako ważny krok w tym kierunku.

Treść tego tomu stanowi spójny zbiór tekstów dotyczących wiodącego tematu współczesnych migracji polskich, zróżnicowanych pod względem podjętych wątków, użytych metod badawczych i przyjętych perspektyw, co jest bezpośrednim skutkiem tego, że ich autorzy reprezentują wielość dyscyplin, w obrębie których aktywnie rozwijają się obecnie studia migracyjne w Polsce i na świecie. Tym, co stanowi niezaprzeczalny walor tej monografii, jest zainteresowanie wielu badaczy zupełnie nowymi tematami, dotychczas w ogóle nieporuszonymi lub niezwykle rzadko obecnymi w nauce polskiej. Równie cenne jest także to, że podjęli oni niebagatelny wysiłek przeprowadzenia własnych badań terenowych, tak w Polsce, jak i za granicą, których owocem są artykuły prezentowane w niniejszej publikacji.

Tekst otwierający cały tom jest próbą wskazania najważniejszych kulturowych i społecznych konsekwencji współczesnych migracji Polaków z perspektywy polskich społeczności w krajach przyjmujących. Michał Garapich podejmuje się niełatwego zadania ujęcia w ramy koncepcyjne terminu kultury migracyjnej, przedstawienia polskiej kultury migracyjnej oraz zmian, jakie są w niej widoczne jako rezultaty fali migracji poakcesyjnej. Podjęte rozważania skupiają się przede wszystkim na stowarzyszeniach polskich istniejących za granicą oraz ich przemianach, związanych z nową jakością polskich emigrantów, relacjach z państwem polskim oraz pozycją w polityce kraju. Autor

zajmuje się też wątkiem rzadko obecnym w literaturze, mianowicie zjawiskiem bezdomności i wykluczenia wśród Polaków na emigracji.

Jednym z najważniejszych tematów badawczych obecnych w badaniach migracyjnych jest kwestia konsekwencji, jakie niosą ze sobą procesy migracyjne. Co więcej, istotną rolę w ocenie ich skutków odgrywa perspektywa regionalna i lokalna, a w szczególności wydaje się ona interesująca i ważna w przypadku Polski, gdzie sytuacja poszczególnych regionów jako przestrzeni migracyjnych jest wysoce zróżnicowana. Jednym z regionów najbardziej „dotkniętych” problemem odpływu mieszkańców i jego konsekwencji jest Opolszczyzna, której poświęcił swój tekst Romuald Jończy. Przedstawia on wyjątkową w kontekście polskim sytuację tego regionu, związaną z przemieszczaniem się za granicę ludności tam zamieszkałej, i stara się omówić wielowątkowe skutki tego procesu, kluczowe nie tylko dla samego regionu i jego przyszłości, ale także z punktu widzenia społeczności lokalnych i rodzin.

Z kolei Henryk Chałupczak zajmuje się kwestią reakcji państwa na procesy migracyjne, analizując politykę migracyjną państwa z perspektywy teorii i praktyki. Jest to tym cenniejsze podejście, że w polskiej literaturze naukowej polityka migracyjna bardzo rzadko jest przedmiotem szerszej refleksji z punktu widzenia politologicznego paradygmatu badawczego. Przedstawiając problemy definicyjne oraz dotychczasowe prace związane z głównym tematem rozważań, autor wskazuje na potrzebę interdyscyplinarnego ujęcia oraz analizy polityki migracyjnej z wykorzystaniem bogatego dorobku politologii w zakresie wywodzących się z niej paradygmatów badawczych i metod.

Kontynuacją wątku polityki migracyjnej w niniejszej monografii są dwa kolejne teksty. Ich autorzy skupiają się na jej praktycznym wymiarze, co więcej, na bardzo szczególnych wycinkach: działaniach państwa wobec Polaków na Wschodzie oraz roli Kościoła katolickiego w polityce migracyjnej państwa. Krzysztof Żęgota analizuje obecną politykę wobec diaspory polskiej na Wschodzie, instytucje za nią odpowiedzialne, przyjęte założenia koncepcyjne, obszary i formy działań oraz ich praktyczną implementację. Autor, przedstawiając rzetelne podsumowanie stanu aktualnego, idzie o krok dalej i wskazuje na słabości i problemy związane z realizacją polityki państwa wobec Polaków na Wschodzie oraz rekomenduje określone zmiany i nowe kierunki. Działalność Kościoła katolickiego wobec migrantów, głównie jej społeczno-charytatywny

wymiar, jest przedmiotem rozważań Janusza Balickiego i Mirosława Bienieckiego. Współczesna rola Kościoła katolickiego to temat niezwykle rzadko pojawiający się z literaturze migracyjnej. W tekście omówione są nie tylko podstawy doktrynalne działalności Kościoła na rzecz migrantów, ale także konkretne przykłady pracy duszpasterskiej i działań pomocowych realizowanych w Polsce, adresowanych tak do Polaków za granicą, jak i do cudzoziemców w naszym kraju.

Ważnym i nowym tematem w badaniach migracyjnych prowadzonych przez polskich badaczy są dzieci w rodzinach migrujących. Jest to grupa coraz liczniejsza, mająca często własne doświadczenia migracyjne oraz ponosząca konsekwencje decyzji najbliższych o wyjeździe za granicę. Izabela Czerniejewska i Joanna Augustyniak zajmują się w swoich badaniach nieletnimi migrantami oraz ich sytuacją związaną z realizacją obowiązku szkolnego, zabierając tym samym bardzo ważny głos w debacie o losie dzieci migrujących. Tekst Izabeli Czerniejewskiej powstał na podstawie badań realizowanych wśród uczniów w Poznaniu i województwie wielkopolskim. Autorka wskazuje na pozytywne i negatywne konsekwencje, jakie niesie dla nieletnich doświadczenie migracji. Joanna Augustyniak prowadziła badania wśród polskich uczniów w Irlandii, analizując ich strategie radzenia sobie w szkolnej rzeczywistości w nowym kraju zamieszkania.

Kobiety migrujące przez bardzo długi czas nie były rozpoznawane przez badaczy migracji jako niezależny podmiot procesów migracyjnych. Sytuacja ta uległa zmianie relatywnie niedawno, także w Polsce migrantki są coraz bardziej obecne w studiach migracyjnych. W niniejszym tomie migrujące kobiety są bohaterkami tekstów Anny Krasnodębskiej i Izabelli Main. Pierwsza z wymienionych autorek poświęca uwagę migrującym zarobkowo, najczęściej krótkookresowo, kobietom z województwa opolskiego oraz ich rodzinom. Autorka skupia się na powodach decyzji o emigracji i związkach z rodziną pozostawioną w kraju, opierając się na relacjach samych zainteresowanych, ich opiniach i ocenach swojej sytuacji. Przedmiotem zainteresowania Izabelli Main są natomiast strategie migracyjne Polek osiadłych w Barcelonie i Berlinie – autorka analizuje je na podstawie własnych badań przeprowadzonych w tych miastach. Szczegółowo przedstawia uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne indywidualnych strategii przyjętych przez migrantki, związanych z decyzją o trwałej formie migracji i osiedleniu się, a także omawia wymiary i formy ich kontaktów z Polską.

Dynamika migracji poakcesyjnych oraz ich transnarodowy kontekst jest przedmiotem wielu badań i analiz zrealizowanych przez polskich badaczy migracji w ostatnich latach. W tym obszarze tematycznym porusza się także Marcin Galent, poświęcając uwagę Polakom w Belgii i analizując ich sytuację w kontekście kapitału i sieci społecznych w obrębie obu społeczności, z jakimi utrzymują oni kontakt – tu i tam, w miejscowości zamieszkania w Belgii i w miejscu pochodzenia w Polsce. Autor na podstawie swoich badań wyróżnia i wyjaśnia określone typy idealne strategii budowania i reprodukcji kapitału społecznego przez polskich migrantów. Polscy emigranci w Belgii są także pośrednio bohaterami tekstu Elżbiety Kuźmy, która analizuje ekonomiczne i demograficzne skutki migracji z Podlasia do Brukseli. Autorkę interesuje ten temat nie tylko z perspektywy jednostki, ale również gospodarstwa domowego i całego regionu. Wskazuje ona, że konsekwencje migracji Podlasian są bardzo różnorodne w zależności od przyjętego poziomu analizy. Z punktu widzenia jednostki i rodziny migracja może przynieść określone korzyści, przede wszystkim finansowe, ale jednocześnie negatywne skutki obserwuje się na poziomie regionalnym, w wymiarze demograficznym, a tym samym także i gospodarczym oraz rozwojowym. Migracje Podlasian mają też widoczne konsekwencje dla rozwoju polskiego skupiska w Brukseli, szczególnie w perspektywie długookresowej. Przedmiotem zainteresowania Małgorzaty Patok jest z kolei środowisko polskich pracowników we Francji, których liczba znacząco wzrosła po akcesji Polski do Unii Europejskiej. W swoich badaniach autorka skupiła się na wzajemnych relacjach między Polakami w miejscu pracy i w czasie wolnym, ich kontaktach z krajem pochodzenia i z instytucjami w kraju pobytu. Stara się ona uogólnić swoje obserwacje, proponując określone typy idealne migrantów, wyróżnione na podstawie analizowanych relacji i zachowań.

Agata Smoleń porusza temat, który właściwie do tej pory był nieobecny w badaniach, mianowicie zdrowotnych konsekwencji tego procesu dla jego uczestników. Na podstawie przeprowadzonych przez siebie pionierskich badań ankietowych wśród Polaków w Wielkiej Brytanii stawia ona hipotezę, że zmiany stylu życia oraz warunków pracy związane z migracją mogą stanowić poważne czynniki ryzyka dla zdrowia fizycznego i psychicznego osób migrujących. Szczególnie podkreśla powszechność występowania wysokiego poziomu stresu wśród badanych migrantów, który z kolei bezpośrednio wiąże się z niską

samooceną własnego zdrowia. Pionierski temat w badaniach migrantów jest także przedmiotem zainteresowania Rolanda Łukasiewicza, który zajął się kwestią różnorodności form mieszkaniowych, obserwowanych wśród Polaków za granicą. Ta różnorodność nowych przestrzeni („nie-miejsc” jak określa je autor) zależy głównie od statusu materialnego jednostki. Kryzys gospodarczy pogorszył sytuację finansową i socjalną wielu migrantów, przyczyniając się niejednokrotnie do ich bezrobocia, zmiany miejsca zamieszkania, a także do jego trwałej utraty i bezdomności, gdy przestrzenią domową, „nie-miejscem”, staje się dla nich ulica, podwórko czy plaża.

Mamy nadzieję, że lektura niniejszego tomu będzie dla Czytelniczek i Czytelników nie tylko swoistą przygodą intelektualną, ale i przyjemnością.

Magdalena Lesińska
Marek Okólski

Bibliografia

- Anacka M., Fihel A. 2012. Return Migration to Poland in the Post-accession Period, w: B. Galgóczi, J. Leschke, A. Watt (red.), *EU Labour Migration in Troubled Times Skills Mismatch, Return and Policy Responses*. Oxon: Ashgate.
- Burrell K. (red.). 2009. *Polish Migration to the UK in the 'New' European Union after 2004*. Ashgate: Aldershot
- Eade J., Drinkwater S., Garapich M. 2009. Poles Apart? EU enlargement and the labour market outcomes of immigrants in the UK, w: *International Migration*, vol. 47/1, s. 161–190.
- Fihel A., Okólski M. 2009. Dimensions and effects of labour migration to EU countries: the case of Poland, w: B. Galgóczi, J. Leschke, A. Watt (red.). *EU Labour Migration since Enlargement. Trends, Impacts and Policies*. Aldershot: Ashgate.
- Fihel A., Kaczmarczyk P., Okólski M. 2007. *Migracje nowych Europejczyków – teraz i przedtem*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Frejka T., Okólski M., Sword K. (red.). 1998. *In-depth Studies on Migration in Central and Eastern Europe: the Case of Poland*. New York–Geneva: United Nations.
- Grabowska-Lusińska I., Okólski M. 2009. *Emigracja ostatnia?* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Heffner K., Solga B. 1999. *Praca w RFN i migracje polsko-niemieckie a rozwój regionalny Śląska*. Opole: Wydawnictwo Instytut Śląski.